

BIDRAG TIL KERTEMINDE DANSKE SKOLES HISTORIE I 16—1700-TALLET

Af *V. Woll*

Som bekendt er det først fra forrige Aarhundredes Begyndelse, at Lovgivningsmagten har indført Undervisnings- og Skolepligt for alle danske Børn, en Ordning, som endda paa sine Steder var vanskelig at faa gennemført. — I ældre Tid stod Undervisning og Skolegang selvfølgelig paa et meget lavt Trin. Fra den katolske Tid fandtes der Latinskoler ved Domkirkerne; i Tiden efter Reformationen tiltog disses Antal saaledes, at næsten hver Købstad havde en saadan, og Christian V's Danske Lov (1683) fastsætter følgende Grundregel for Skolevæsenet:

„I alle de Købstæder og paa de Steder, hvor der bør at være Latinske Skoler, der skal beskikkes lærde og skikkelige Personer, som dennem kunne forestaa og maa til saadanne Skoler forsendes Børn baade af Landsbyerne saa vel som af Købstæderne, naar de hjemme noget lært have.“

Men Almueskolevæsenet stod stadig meget lavt. Paa Landet skulde Degnene et Par Gange om Ugen undervise Ungdommen i Børnelærdommen, og i Købstæderne var det mange Steder gamle Mænd eller Kvinder uden nogensomhelst Uddannelse, der samlede nogle Børn om sig til en tarvelig Undervisning for en lige saa tarvelig Betaling. Naar den nævnte Lov bestemmer, at „Skrive- og Regneskoler skal Øvrighederne i Købstæderne forordne og forsørge“, har dette vist mere været et fromt Ønske end en Bestemmelse, der virkelig blev gennemført, saa meget mere som Loven ganske kategorisk udtaler: „Alle Pogeskoler skulle aldeles være afskaffede.“

Frederik IV's Oprettelse af de 240 Skoler paa det kgl. Ryttergods var et Skridt i den rigtige Retning, men omfattede jo ikke Købstæ-

derne, og Christian VI's Forordning af 1740 gik paa sin Vis i lignende Spor ved at paabyde Nedlæggelse af de smaa elendige Latin-skoler i de mindre Købstæder og i Stedet derfor oprette „danske Christendoms- samt Regne- og Skriveskoler“.

Denne sidste Lov ramte ogsaa den siden 1500'erne bestaaende Latinskole i Kerteminde, der laa ved Kirkepladsens nordøstre Hjørne, hvor nu Folkebiblioteket er opført, og hvis Bygning iøvrigt var saa brøstfældig, at den i 1741 blev nedbrudt og erstattet med den Bygning, der stod til 1933, da den blev nedtaget og senere overført til „Den gamle By“ i Aarhus.¹ — Navnet „den gamle Latinskole“ bevarede Bygningen lige til det sidste, uagtet det altsaa ikke med Rette tilkom den. — Men man havde dog alt i en Aarrække før 1741 haft en dansk Skole i Byen, og om nogle af dens Mænd skal her berettes.

Som de første kendte danske Skoleholdere nævnes Baltzer Johansen og hans Søn Jakob Baltzersen, som fra ca. 1680 til 1760 virkede som saadanne og tillige var Klokkere.² Deres nærmeste Forgænger har efter al Sandsynlighed været den Mand, der i Grundtaksten af 1682 ved et Hus paa Vestergades Sydside nævnes som „salig Jakob Klokker“. Han var nemlig Svigerfader til Baltzer Johansen, hvis Hustru hed Inger Jakobsdatter, og som i 1683 blev Ejer af Jakob Klokkers Hus.³

Imidlertid havde Baltzer Johansen en Tid en Konkurrent i Johan Mathiasen Bang, en Søn af Rektor i Odense Mads (Mathias) Klausen Bang, senere Professor ved Odense Gymnasium.⁴ — Sønnen blev efter forudgaaet Trolovelse d. 15. November 1692 i Kerteminde Kirke viet til Byfoged Hans Hansen Uckes Datter⁵ Marie og fik i 1694 Skøde paa en Ejendom ved Langegades nordlige Ende.⁶ Muligvis har Johan Mathiasen Bang særlig helliget sig Uddannelsen af „bedre Folk“s Børn. Der findes saaledes tinglyst en Kontrakt⁷ mellem ham og Jens Nielsen, Søn af salig Hr. Niels Hansen, fordum Sognepræst til Gørding, Vemb og Bur i Jylland, om Betaling af 89 Rigsdlr. 5 Sk. for „Kost, Lære, Værelse, Klæder, Blæk, Penne, Papir, Vask og Rejse til Jylland“ — alt meget nøje specificeret — idet han i sit

22. Aar har været i hans Information i 1 Aar og 21 Uger. — Man maa haabe, at han trods sin noget fremrykkede Alder har haft Udbytte af Undervisningen. — Og i 1706 klager en Snæs af Byens fremragende Borgere til Stiftamtmanden over, at Byen i lang Tid har været „ilde forsynet“ med Hensyn til Børns Optugtelse med Skrivning og Regning, men nu har de nylig forskrevet Johan Bang, der en Tid har været bortrejst til Jylland, og som baade er dygtig til at informere og har gjort sig stor Umage dermed; imidlertid er denne Virksomhed blevet forbudt ham af Magistraten efter Stiftamtmandens Ordre, fordi Klokkerens Søn Jakob Baltzersen skal være privilegeret til dansk Skoleholder, men han er snart selv et Barn og har stor Lærdom behov, særdeles i nu brugelig Skrivning og Regning. Andragerne formoder, at Stiftamtmanden maa være „vrangelig“ underrettet og ansøger om, at Johan Bang maa fortsætte.⁸ — Af Sagens Bilag sees det, at Biskop Müller har givet Jakob Baltzersen Tilsagn om at maatte blive sin Faders, Baltzer Johansens, Efterfølger som Klokker og dansk Skoleholder i Byen, men endnu i 1708 og 1709 gentager Baltzersen Klagen over Bang,⁸ om hvem han bl. a. skriver, at han har taget alle hans Disciple at informere med Bifald af Størstedelen af Borgerskabet, af hvilke de fleste er besvoglede med Bang. — Som det saa ofte gaar, sees det ikke, hvorledes denne Strid afsluttedes. Men Bang var i alt Fald død i Tiden før 1717, da hans Enke nævnes som Ejer af hans Ejendom,⁹ og endvidere var Baltzer Johansen død i 1715; Sønnen ægtede samme Aar Anne Marie Broch, der var Datter af en af de ovennævnte klagende Borgere, Købmand Herman Nielsen Broch;¹⁰ saaledes var nu Jakob Baltzersen ene tilbage og har vel uden Konkurrence kunnet virke med sin danske Skole.

Men fra en anden Kant mødte han nye Fortrædeligheder. Hovedpersonen heri var den ualmindelig stridbare og proceslystne Raadmand Knud Pedersen Hind. Dennes Søn, der gik i Skole hos Jakob Baltzersen, antoges at have skaaret nogle ærerørige Ord — endda paa Tysk — om Købmand Jørgen Thestrup og hans Hustru i Rækværket ved Kerteminde Langebro, og Madame Thestrup kom derfor om

Aftenen den 27. Juni 1715 til Baltzersen med en af Knud Pedersen Hind selv skreven Seddel af følgende Indhold:

„Saasom erfares, at Madame Thestrup skal være højlig toucheret af min Søn, da begæres, han exemplariter vilde straffe ham for ganske Skolen“ (d. v. s. i hele Skolens Overværelse).

Men da Skolemesteren den næste Dag vilde straffe Drengen, som Faderen ønskede, var denne bleven anderledes til Sinds. Han kom nemlig ind i Baltzersens Hus og sagde: „Jeg vil ikke have min Søn pryglet for den Canaille-Kvindes Skyld; hvor bliver den Canaille-Kvinde nu af; hvi kommer hun ikke?“ Derpaa gik han ind i Skolestuen og sagde til Thestrups Søn: „Min Søn skal prygle Dig, saa Du skal“ (her følger nogle Ord, der kan skrives i en Retsprotokol, men ikke gengives paa Tryk). Baltzersen forlangte nu, at Raadmanden skulde gaa ud af Skolen, „saasom han havde ingen Kommando dér“. Raadmanden gav igen med flere Ukvemsord, hvoraf udviklede sig en lang Retssag¹¹⁾ mellem Jørgen Thestrup og Hind, en Sag, der i Medfør af Danske Lovs 1—5—19*) paadømtes af Magistraten og Byfogden i Forening d. 28. Oktober s. A., derpaa indankedes for Fynbo Landsting, som d. 19. Februar 1716 stadfæstede Dommen, og endelig indbragtes for Højesteret, som paadømte den ved Nytaarstid 1717.

Af Bytingsdommen sees, at Hind har søgt at klare sig med, at hans Udsagn ikke angik Thestrup, hans Hustru eller hans Søn, men „en Tøs, som nævnes Jakob Smeds Datter her i Byen,“ men hun kunde ikke kaldes „Horesøn“, „ejheller er hun gift eller bosiddende, men et 10—12 Aars Barn“, altsaa rene Udflugter, hvorfor han idømtes den vanærende Tre-Marks Bøde og paalagdes 20 Rigsdl. i Sagsomkostninger; hans Udtalelser kendtes døde og magtesløse. Landstingsdommen¹¹⁾ er for vidtløftig at gengive her, men den omtaler bl. a. Knud Pedersen Hinds „onde og vanartige Natur og Forhold, hans Ufredsommelighed og Trættekærhed mod alle, hans stedse utæmmede

*) „I de Købstæder, som svare under Landstinget, skulle Borgmester og Raad sidde Dom med Byfogden, naar nogen skal dømmes fra Liv eller Ære.“

Tunge, hans uchristelige og forargelige Levnet og hans usømmelige og strafværdige Adfærd og Omgang, hvoraf han i lang Tid . . . skal have givet adskillige mærkelige Prøver og Kendetegn . . . ,“ en Karakteristik, der stemmer godt med, hvad der ellers vides om ham.

Højesteretsdommens Ordlyd kendes ikke, da Rettens Dombøger brændte i 1794 ved Christiansborg Slots Brand, men af Kerteminde Retsbog for 22. Februar 1717 kan man slutte, at den maa have gaaet ud paa, at Raadmanden skulde gøre Afbigt, idet han paa Bytinget lod læse en saadan, hvori han „begærede, at Thestrup vil paa sin Hustrus og Søns Vegne tilgive ham og forlade ham alle de grove og ærerørige Ord, som Højesterets Dom omformelder,“ idet han erklærer dem alle tre for „smukke, ærlige og honette Folk“. — Da Hind døde 4 Aar derefter, slap Skolemesteren sagtens for videre Forfølgelse fra hans Side.

I 1723 solgte Baltzersen sin „Vaaning“ i Vestergade¹² og købte i Stedet derfor en større Gaard (11 Fag) ved Sydsiden af Præstegade.¹³ Denne Gaard, der nu er den midterste Del af A/S Elias B. Muus' Købmandsgaard, solgte han i 1755 til Købmand Peder Klausen.¹⁴ Hans Efterfølger i Lærerembedet, hans nedenfor omtalte Svigersøn Johan Henrik Møller, købte i 1761 Naboejendommen mod Vest af sin Svoger Baltzer Jakobsen og besad den til sin Død.¹⁵ Mulig har Skolemestrene haft Privatbolig i disse Ejendomme, ogsaa efter at Bygningen til den danske Skole var opført i 1741. Det hedder nemlig i en Indberetning fra 1783,¹⁶ at den daværende Skoleholder hverken har bestemt Løn, frit Hus eller Brændsel, og at Skolebygningen ved Kirkegaarden ikke var stor nok til en Familie. Lønnen var da 2—4 Skilling ugentlig af hvert Barn, hvad der for et Aar kunde udgøre ca. 20 Rigsdaler. — Havde han ikke haft Kordegne- og Klokkerembedet tillige, maatte han jo være død af Sult!

Jakob Baltzersen og Hustru havde mindst fem Børn, Anna Catharina, f. 1716, Dorthe, f. 1718, men formentlig død i sit sjette Aar*),

*) „Jakob Baltzersens liden Datter jordet 17. Novbr. 1724.“

Balthazar, f. 1721, Dorthe, f. 1727 og Falck, f. 1731. — I sine sidste Aar antog han studiosus Johan Henrik Møller som Medhjælper. Denne blev d. 28. April 1758 hjemmeviet til Baltzersens yngste Datter, og det var paa høje Tid, eftersom de nygifte allerede d. 13. Maj s. A. fik døbt deres førstefødte, Anna Maria. Da Møller gerne vilde være sin Svigerfaders Efterfølger i hans Embeder, lykkedes det ham ved kongelig Naade at faa Tilgivelse for det skete Fejltrin, idet der ved Reskript af 7. Marts 1760 tillodes ham at blive Klokker og Skoleholder i Byen. Allerede d. 17. s. M. afstod Baltzersen sine Embeder til Svigersønnen, som ved Kontrakt af 24. s. M. forpligtede sig til at forsørge sine gamle Svigerforældre, hvorefter Biskoppen d. 10. April s. A. udstedte Kaldsbrev til Møller som Klokker, Kordegn og Skoleholder i Kerteminde, efter at han „i mange Aar med al Flid og Troskab havde assisteret sin gamle Svigerfader,“ hvorhos han havde „gode og berømmelige Attestata om hans skikkelige Opførsel samt Bekvemhed og Duelighed til at oplære Ungdommen.“¹⁷

Længe fik den gamle Baltzersen ikke Lov at nyde sit Otium, allerede d. 17. Juni s. A. blev han under alle Klokkers Klang begravet i Sognekirkens nordre Sidegang i sit 81. Aar*), „efter at han havde opvartet sine anbettede Embeder i Skolen og Kirken uden mindste Paatale i 50 Aar,“ som Kirkebogen anerkendende udtaler. — Hans Enke blev begravet d. 27. Maj 1767.

I 1769 holdt Biskop Jakob Ramus Visitats i Kerteminde og fandt, at Ungdommen kun var „maadelig oplyst“. Skylden herfor var dog ikke Skolemesterens, thi Sognepræst Bøgh forklarede, at Grunden var, „at Indbyggerne i Kerteminde fandtes ej saa villige, som de burde, til at holde deres Børn til at møde i Skolen og ved de almindelige Katekisationer i Kirken.“ — Den følgende Biskop, Tønne Bloch, visiterede her i 1787 og 1790, og han var ikke særlig fornøjet med Skoleholder Møllers Katekisation, som foregik „efter Bogstaven“ og den sidste Gang fik Karakteren „maadelig“.¹⁸ — Møller blev jordet

*) Denne Aldersangivelse i Kirkebogen stemmer ikke med Fødselsaaret 1684 i den ældste Kirkebog (døbt 28. Maj).

d. 9. September 1791 og med ham uddøde et „Skoleholder-Dynasti“, som spændte over fire Slægtled. — Hans Enke blev jordet d. 7. Januar 1800.

Efter Møller gik Embedet over til Thomas Helm, der i 6 Aar havde været Skoleholder i Fuglsbølle paa Langeland og nu d. 27. September 1791 af Biskoppen blev beskikket til Klokker, Kordegn og Skoleholder, mod at han aarlig til Møllers Enke skulde udrede som Pension det beskedne Beløb af 4 Rigsdl. 1 Mk.¹⁷ — Heller ikke han vandt Bifald hos Biskop Bloch. I 1793 katekiserede han „maadelig“, i 1796 blev det dog til „nogenlunde“. I 1799 og 1802 var Helm ikke tilstede ved Visitatserne; den sidste Gang hedder det ovenikøbet i Visitatsbogen, at han „absenterede sig“.

I økonomisk Henseende var Helm meget slet stillet. Han blev saaledes i 1792 af Oberstløjtnant, Godsejer Steensen paa Langeland stævnet for en Gæld paa 150 Rigsdl., og efter at han d. 7. Januar 1793 ved Kerteminde Byting var dømt til at betale Beløbet, lod Kreditor gøre Udlæg i hans „fattige Bo“, vurderet til 70 Rigsdl. — Byfoged Bendz anbefaler ham i den Anledning til et Laan paa 150 Rigsdl. „af en eller anden offentlig Stiftelse“, hvorved man kan vente Helms Alder forlænget i mange Aar og „frie hans Kone og fire smaa Børn fra Bettelstaven.“¹⁹ — Han blev begravet d. 5. Juli 1806, 73 Aar gammel, efterladende sig Enke og umyndige Børn, men der blev intet at arve, da Boet næppe nok kunde dække Gælden og Skifteomkostningerne.

Helm antog mod Aarhundredets Slutning en Hjælpelærer — „Skoleholder-Substitut“ kaldes han i Byens Justitsprotokol d. 16. Februar 1795. Hans Navn var Jakob Møller, og han var Søn af ovennævnte Skoleholder Johan Henrik Møller (født i Kerteminde d. 31. Maj 1764). Da han ikke tillige beklædte noget kirkeligt Embede, fik han ikke biskoppeligt Kaldsbrev eller Kollats. Han var ikke Seminarist eller Student, og skønt han i en Indberetning af 1800 betegnes som duelig, siges det dog tillige, at han ikke kunde lære Børnene at skrive ortografisk. Hans Løn i Skolepenge fra Forældrene var saare

ubetydelig; til Ildebrændsel fik han aarlig 6 Rdl., og til Lys 4 Rdl. af Fattigkassen (Fattigkomm. Prot. 13. Oktober 1803). Sognepræst Paludan-Müller siger, at han vel ordentlig passede sine Forretninger, men da han ikke havde nogen til hans Embede passende Dannelse, udrettede han ikke, hvad man i en Borgerskole havde Ret til at ønske og vente.²⁰ Ved Visitatsen i 1799 fandt Biskop Bloch dog, at han katekiserede „ret vel“. Af Folketællingen 1801 (Rigsarkivet) sees, at han var Bedemand i Byen.

I 1804 udnævntes han til Kordegn i Skellerup-Ellinge Pastorat ved Ullerslev samt Skoleholder i Skellerup og virkede her til sin Død i 1822.

KILDER OG HENVISNINGER

(de utrykte findes i Landsarkivet i Odense)

- 1) Hist. Aarb. for Odense og Assens Amter 1919, S. 416 ff.; Købstadmuseet „Den gamle By“, Aarb. 1934, S. 32—35, med Billeder af Skolen før og efter Flytningen til Aarhus, og 1935, S. 22—29. — 2) Provst Bøghs Manuskript om Kerteminde, S. 83. — 3) Skøde- og Pantebog I. 15, Grundtakst 1705. — 4) Bloch og Næraae I. 405, Wiberg I. 454. — 5) Skifteprotokol 21. Novbr. 1707, Fol. 586. — 6) Skøde- og Pantebog I. 62. — 7) Do. 101. — 8) Od. Amts Arkiv, Breve fra Kerteminde 1705—17, Læg 1—145. — 9) Grundtakst 1717. — 10) Bøgh, S. 117. — 11) Retsbogen 15. Juli 1715 og flg. samt 22. Februar 1717 og Fynbo Landstings Dombog 25. Septbr., 28. Novbr. 1715 og flg. — 12) Skøde- og Pantebog II. 129, 130. — 13) Grundtakst, 1723, 1738. — 14) Retsbogen, 22. Decbr. 1755. — 15) Do. 5. Oktbr. 1761 og Brandtaks. 1761—1791. — 16) Indberetning af 1783, trykt i Fyens Stiftstid. Tillæg 16. Marts 1930. — 17) Kopibog over Kaldsbreve og Kollatser. — 18) Bispeembedets Visitatsprotokol. — 19) Byfogdens Kopibog 30. April 1793. — 20) Forskell. Medd. fra Arkivar Seesten.